

STRUCTURI SOCIALE ȘI MODERNIZARE ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX

Marius Lazăr

1. Problema burgheziei

Cercetarea de față își propune să evidențieze tocmai fenomenul specializării și profesionalizării câmpului politic – și, corelativ, cel al intelectualizării: pe măsură ce elitele politice vor fi mai mult angajate în construcția națiunii și a statului, intelectualizarea – și, în paralel, occidentalizarea acestora – vor avea de jucat un rol tot mai important.

Desigur, relația dintre modernizare și intelectualizare nu apare ca o noutate pentru câmpul reflecției sociale – și nu e necesar să insistăm din nou asupra contribuției lui Max Weber, pentru care raționalizarea apare drept caracteristică ideal-tipică și totodată componentă esențială a tipului de civilizație ce își are originea în Occidentul european. Mai puțin discutată a fost însă *ambiguitatea structurală* a procesului de modernizare – efectul paradoxal pe care, în condițiile și cu resursele României, l-a produs acesta, în cele din urmă, cam de la sfârșitul secolului XIX, pînă spre jumătatea secolului XX: eficient în planul construcției de stat, acestuia i-a fost imprimată o direcție conservatoare, aceeași agenți care au contribuit la edificarea unei societăți moderne cooperând în cele din urmă – cel puțin la nivel discursiv – la blocarea ei, prin refuzul unei opțiuni pro-capitaliste și pro-industriale clar exprimate și celebrarea compensativă a unei esențe (inclusiv economice) rurale, – cu partea ei de eficacitate simbolică și politică, desigur, – dar fragile ca fundament pentru un cadru democratic instituțional. *În consecință, aceiași factori care au contribuit la nașterea României moderne, – și implicit la europeanizare și apropierea de standardele civilizației apusene – au concurat și la slăbirea ei, la subvertirea sistemului politic parlamentar și a societății civile, oferind condițiile de posibilitate ascensiunii tendințelor totalitare.* Acesta este, în esență, punctul de vedere la care subscriem în această lucrare.

Nu este vorba aici doar de "autolimitarea neintenționată" la care se supune în general modernitatea despre care vorbește Peter Wagner într-o carte foarte convingătoare¹: Principiile libertății și cel al disciplinării sociale – care acționează ambele în construcția modernității, și se inspiră din acela al raționalității, fondator al ideii de autonomie și în același timp al rigorii coercitive, ajung și aici să se incomodeze reciproc. Problema este că, în

România, acestea acționează pe fondul unei întârzieri istorice – echivalentă cu un deficit în necesarele acumulări anticipatoare – și al curențelor în resurse socio-economice capabile să furnizeze infrastructurile societății moderne. Iar agenții istorici care înfăptuiesc transformarea societății sunt prea preocupați de consolidarea politică a pozițiilor cucerite pentru a mai putea face loc unui partener social de cursă lungă și cu importanță strategică: burghezia.

Un loc cheie în explicație îl deține intelectualitatea. *Segment (dominat) al elitei dominante – sau, mai exact, o sub-elită, ori elită secundară, cu un status în continuă afirmare – , ea va tinde să "țină locul" burgheziei, în spațiul ocupat de clasele mijlocii, pe parcursul întregii perioade de edificare a statului, asumându-și în nume propriu – și deturnând, totodată, prin discurs sau faptă – rolul istoric pe care l-ar fi putut juca această categorie, activă economic, dar dezavuată politic mereu de posesorii instrumentelor de dominație și legitimare simbolică.*

Nici "teoria absenței clasei de mijloc" (Ștefan Antim) – la modă în deceniile ce unesc cele două veacuri – , nici cea a "clasei suprapuse" (Eminescu) nu dau seama de acest fenomen, deși îl confirmă prin atitudine. *Inteligentsia* românească va depune un permanent *efort de denegare și delegitimare a claselor burgheze*, odată cu ordinea și modelul societal pe care ele îl reprezintă. Altfel spus, *fiind legată mai mult de construcția de stat decât de aceea a societății civile*, intelectualitatea va căuta să-și impună propriul ei proiect național, subestimînd tacit elementele materiale-practice necesare procesului și făcînd apel aproape exclusiv la mijloacele mobilizării culturale.

Subliniind rolul intelectualității în competiția inter-elitară, trebuie să regândim în același timp rolul burgheziei românești în modernizare. Fără îndoială, în condițiile dominantei economice rurale și a unui industrialism identificabil ca atare, în forme apropiate de cele occidentale, mai curînd spre sfîrșitul secolului XIX – și în condițiile contrastelor accentuate dintre lumea rurală și lumea urbană – profilul acestei clase este diferit de acela al burgheziei europene clasice. În abordarea problemei burgheziei românești, trebuie însă făcută distincția între pătrunderea *relațiilor* de tip capitalist sub incidența expansiunii economice a piețelor Occidentului – și în care sînt antrenate progresiv toate straturile societății, dar în grade diferite și cu finalități ce nu țin neapărat de sistemul economiei de piață – și *burghezie*, segment social profesionalizat în obținerea de venituri prin utilizarea specializată a acestui tip de relații. Confundarea acestor planuri conduce fie la o evaluare hiper-optimistă a capitalismului românesc (lucrarea lui Zeletin, "Burghezia română și rolul ei istoric", exagerează, credem, în această direcție) – fie la incriminarea ideologică a unui capitalism inexistent în forma criticată, cum o face discursul marxist.

Ca segment socio-economic capabil să configureze un profil de clasă, burghezia românească nu a reușit decît mult mai tîrziu să ocupe poziții

economice dominante, sfera activităților productive pe care le promova fiind mai degrabă una anexă, situată în prelungirea agriculturii – o prezență mai clară observându-se în sfera comercială și a serviciilor. Burghezia incipientă – ne referim aici la acea categorie care își bazează veniturile pe o sferă de activități neagricole, excluzând de aici moșierii care, și ei, pot apărea ca proprietari de stabilimente industriale – este astfel mai curând o "clasă a serviciilor" (*service-class*), a cărei principală sarcină este să recircule și redistribuie un fond de lichidități, bunuri și produse deja existent, la producerea cărora nu are o decît o contribuție indirectă. Aceasta, fără îndoială, dacă nu apelăm la un punct de vedere complementar, pentru care originile burgheziei românești sunt eterogene, burghezia fiind o formă istorico-socială la care ajung diverse segmente ale vechii clase dominante pe parcursul modernizării:

"Geneza burgheziei în Principatele Române (în speță în Moldova) – sună concluzia unei importante contribuții la elucidarea problemei – a avut un caracter policentric. Ea s-a desfășurat, dacă putem spune astfel, simultan în mai multe spații sociale deosebite, integrând progresiv mai multe categorii profesionale, inițial nelegate altcumva decît – eventual – printr-o inserție comună în mecanismele economiei de piață și prin influența egal resimțită a spiritului capitalist, exercitată în grade și cu intensități diferite asupra întregii societăți. Negustori, meșteșugari, intelectuali sau funcționari s-au reunit, astfel, treptat, într-un grup social mai cuprinzător, destinat să joace pe parcursul veacului al XIX-lea și în prima jumătate a celui următor un rol social de prim ordin. [...]"

Geneza burgheziei trebuie concepută și în cazul românesc, ca un proces intern, de metamorfoză. Avînd loc în contextul unui fenomen mai larg, de prefaceri economice și sociale determinate atît de integrarea treptată a Principatelor în sfera de influență a «sistemului mondial (european)» capitalist [...], cît și de dinamica inerentă oricărei societăți sau de inițiativele factorului politic, ea a antrenat în desfășurarea sa câteva segmente sociale existente, impunându-le o treptată schimbare de fizionomie. Că lucrurile stau așa și nu altfel, o demonstrează, între altele, și faptul că o sursă genetică a acestei burghezii a fost o parte a boierimii însăși, de dată mai recentă, cu funcții în aparatul de stat și, în același timp, profund implicată în tipurile de operațiuni și conduite specifice sistemului economiei de piață și mentalității capitaliste."²

Ipoteza e stimulatorie – deși aceeași confuzie între relațiile economice capitaliste, ce antrenează diverse segmente ale societății, și burghezie este cea care o fondează. Conversiile sociale fac însă parte din procesul de metamorfoză provocat de modernitate. Dar când nu provin din transformarea capitalurilor agrare în capitaluri comerciale, bancare sau industriale, resursele burgheziei "propriu-zise" țin mai ales de punerea în valoare a unor priceperi artizanale –

cazul meșteșugarilor sau a diferitelor categorii de artizani cu clientela bogată (croitori de lux, modiste etc) sau dobândite prin profesionalizare intelectuală și licențiere – cazul profesiunilor liberale sau al educatorilor. Este un fapt care subliniază, în sistemul ierarhiilor românești, poziția de dependență – economică, socială și politică – a burgheziei, de categoriile dominante ale societății, cele care dețin monopolul resurselor și deciziilor sociale.

Aceasta nu înseamnă, astfel, nici că burghezia nu ar fi fost atestată istoric, nici că se situa pe o poziție excentrică social sau "deviantă". În reconsiderarea terenului de confruntare între diversele segmente ale societății vremii, distincția între categoriile intelectuale și cele neintelectuale ale clasei de mijloc trebuie să primeze: *Excentricitatea burgheziei se manifestă astfel în raport cu centrele de putere, unde, în schimb, intelectualii îi vor prelua o parte din funcții, suplinind prin dimensiunea simbolică a discursului disciplinar lipsa altor resurse. Iar recursul la populism și naționalism va alcătui conținutul cultural al unui tip special de contract social pe care elitele românești îl vor stabili cu societatea.* Categoriile intelectuale și cele burgheze – între care grupul profesiunilor liberale alcătuiește un segment intermediar – se vor afla într-o competiție specifică unor fracțiuni sub-elitare ce aspiră la accesul în centrele deciziilor socio-politice cruciale și la poziții ce le ameliorează status-ul.

Nu s-a subliniat pînă acum îndeajuns rolul de placă turnantă a politicii românești jucat de categoriile mijlocii intelectuale, care furnizau o masă electorală substanțială și se constituiau în același timp în eficienți agenți electorali și *medium*-uri de opinie politică, – agenți de influență și resursă umană pentru administrație. Preoții, practicanții profesiunilor liberale și profesorii de liceu și colegiu, ca și pensionarii de stat sau ofițerii în retragere, erau scutiți de cens – și astfel aveau dreptul exprimării prin vot a opțiunilor politice. Funcționarul de stat, în genere, avea asigurate unele drepturi suplimentare și înlesniri. În fond, aceștia alcătuiau adresantul discursului politic, – o parte importantă a electoratului unei țări în care, să nu uităm, se vota cențitar. Iar producerea și difuzarea unor astfel de mesaje face din intelectualitatea de condiție mijlocie deopotrivă un autor și o țintă persuasivă – un public și un cenzor al spectacolului politic, instanță "de bună credință" invocată ori de câte ori se prezintă argumente și se exhibează competențe. Așa se face că, în "ținuta" politică însăși, referințele culturale vor fi o podoabă de mare preț – iar oratoria va trimite la publicul intelectual ("capacități") ca la un grup de apartenență, urmând reguli specifice de afirmare a includerii și excluderii.

O imagine a sistemului electoral al Principatelor Române din timpul «Divanurilor ad-hoc» – cu reprezentarea cea mai largă care se putea concepe atunci dădea următoarea configurație de electori:

Alegătorii din Moldova, la «divanurile ad-hoc», după 1856:

507	mari proprietari;
261	mici proprietari;
1153	proprietari urbani și capacități;
896	negustori și meseriași;
137	țărani;

 Total: 2954 alegători

Locuri în divan fără reprezentanții clerului – 77:

28	mari proprietari;
14	mici proprietari;
20	reprezentanți ai orașelor;
15	țărani.

Alegătorii din Muntenia: la «divanurile ad-hoc», după 1856:

810	mari proprietari;
6308	mici proprietari;
1257	proprietari urbani;
116	capacități;
1498	negustori;
152	meșteșugari;

 Total: 10141 alegători (fără țărani)

Locuri în Divan – 94:

34	mari proprietari;
17	mici proprietari;
21	reprezentanți ai orașelor;
17	țărani;
5	cler. ³

Capitalul simbolic și de influență pe care îl aduc aceste categorii intelectualizate pare a fi, totuși, mai important decât capitalul economic pe care l-ar putea investi păturile burgheze de întreprinzători. Mobilizarea economică de care dispune burghezia nu e eficientă în accesul la mijloacele influențării publice, unde privilegiată apare, în schimb, intelectualitatea, capabilă de mobilizări inclusiv politice, prin discurs și competențe simbolice sau birocratice. Clasele mijlocii intelectuale vor ocupa astfel locul unei burghezii excluse, practic, din jocul deciziei politice. (Numărul proprietarilor industriali – 12.171 declarați supuși români, din 12.867, în Muntenia, în 1860 – face ca acest grup să fie, totuși, cantitativ, mai consistent decât cel al avocaților

profesorilor, jurnaliștilor sau al altor categorii medii ale acelei perioade, cu excepția, poate, a preoților. Intellectualizarea progresivă a păturilor mijlocii va schimba, însă, cu timpul acest raport).

Cooptarea intelectualității în clasa politică – și, astfel intelctualizarea cantitativă și calitativă a elitelor – devine, astfel, fenomenul care, pentru o perioadă de timp îndelungată, va susține un trend strategic și ideologic antiburghez, cel care, de fapt, apare ca responsabil pentru eșecurile modernizării. Cultura producătoare de valori și orientări ideologice de perspectivă se alimentează apoi din această simbioză. În același timp, intelctualizarea va constitui și premisa "tehnocratizării" deciziei, fenomen ce contribuie la apariția unui câmp politic profesionalizat. Intelctualizarea contribuie la schimbarea structurală a capitalului politic mobilizat și atuurilor administrative utilizate în competițiile politice. Efectul este, și acesta, de durată lungă, dar mult întârziat.

Delegitimarea burgheziei este însă rareori directă. Dimpotrivă, luările de poziție par cel mai adesea să deplângă absența unei bughezii românești și se manifestă îngrijorare față de "înstrăinarea" capitalurilor, cu adresă mai ales către prezența burgheziei evreești.

Naționalismul economic care reacționează în secolul al XIX-lea la prezența în economia urbană a evreilor și se transformă în antisemitism principal în secolul XX – extinde o preeminență regională (ce acoperă nord-estul Moldovei – și în special Iașiul) la scara întregii țări. Într-adevăr, statisticile demo-economice indică o prezență masivă evreiască în zona urbană, stabilimentele industriale ale evreilor acoperind mai mult de o treime – după unele calcule, peste 80% – din totalul lor din această zonă⁴.

La 1901–1902 – conform unei anchete industriale întreprinse sub guvernarea liberală de L. Colescu⁵ – în România, stabilimentele industriale românești – în număr de 45963 – atingeau o pondere de 73,9% din total, evreii deținând 15,9% (de 4,4 ori mai mult decât proporția acestei minorități în populația Vechiului Regat de atunci), iar celelalte categorii de "supuși străini cu protecțiune" 10,2%. "Industria Mare" – ce cuprindea 625 de întreprinderi cu un capital social mai mare de 15.000 lei și cuprindea 23.5% din forța de muncă cuprinsă în întreaga industrie – avea ca proprietari 53.9% români, 26.6% "supuși străini" și 19.5% evrei, spre deosebire de "mica industrie, unde românii dețineau 95% din proprietăți.⁶ Avînd o considerabilă contribuție la procesul modernizării economice, evreii vor deveni, însă, și ținta principală a atacurilor naționaliste din publicistica și discursurile politice ale epocii, devenind principalul *pretext al discursului antiburghez* românesc.

2. Tipuri de alocare a resurselor și construcție instituțională

Avem acum destule elemente ca să formulăm acest enunț cu valabilitate generală: *La nivelul elitelor românești, modernizarea politică înseamnă trecerea de la un sistem de dominație bazat pe rețelele de influență ale câtorva familii aristocrate, la un sistem bazat pe organizare birocratică și autonomie instituțională.* Procesul are loc – și, din această cauză, e întârziat în bună măsură – cu participarea acelorași elite aristocrate, care învață repede să-și reconvertească și conserve vechile poziții de influență în cadrele noilor realități socio-politice, ce urmează sensul modernizării.

Confruntarea dintre aristocrație și birocrația incipientă (o nouă "nobilime de stat") este astfel confruntarea dintre două modele sau tipuri de alocare a resurselor: cel moșieresc – ce face apel la resursele economice, cărora tinde să le impună monopolul – și cel politic, resurse ce țin de ierarhizare, dominație, poziția în sistemul instituțional românesc. Problemele genezei structurilor statale se leagă tocmai de acest aspect.

Mobilizarea elitelor în vederea realizării Unirii de la 1859 și apoi, consecutiv, a aproximativ acelorași oameni în vederea detronării primului conducător care reprezenta idealul politic al unei organizații statale capabile să exprime dezideratele acelorași elite – ne obligă să căutăm originile acestui comportament contradictoriu ceva mai în urmă în timp, fiind legată de tensiunile nerezolvate ce motivau procesul elaborării statului modern. În aceste condiții, adevărata provocare pentru cel ce explică implicarea elitelor în formarea statului național nu e atât descrierea fenomenului, cât raportarea la un "grad zero" al organizării statale – prin răspunsul la întrebarea care doar aparent are o rezolvare de la sine înțeleasă: *De ce au ales elitele românești organizarea în structuri statale suverane mai curînd decît o poziție avantajoasă în clientela Imperiul otoman? Cu alte cuvinte – de ce statul, mai curînd decît nimic?*

Apariția statului a corespuns nevoii elitelor de a păstra un control asupra propriilor resurse, în condiții în care nesfârșitele dispute teritoriale între puterile europene periclitau continuitatea și stabilitatea oricăror structuri socio-economice. Absența unui statut internațional precum și obligația de a întreține trupe străine cantonate pe teritoriul provinciilor românești face ca, într-o primă instanță, problema suveranității, în cadrele încă necontestate ale dependenței otomane și protectoratului internațional al marilor puteri să devină o urgență. Crearea unor instituții statale capabile să asigure o asemenea funcție era, în primul rând, un mod de asigurare a intereselor elitelor însele: interese economice, legate de exportul de grâne – și politice, afectate de imprevizibilul dependenței de jocurile marilor Imperii.

Tratatul de la Adrianopol, cu clauzele sale economice favorizante, crează premise favorabile satisfacerii acestor pretenții, polarizând totodată spațiul intereselor. Geneza statului român este afectată de tensiunea între elitele care îl

fondează: pe de o parte, este vorba de rațiunile construcției unei entități care să asigure stabilitatea și suveranitatea – "autonomia internă" de care vorbesc documentele politice ale vremii – iar pe de alta de conflictul structural existent între interesele aceleiași mari aristocrații și nevoile instituționale ale statului proaspăt apărut. Un stat la început cu autonomie limitată, lipsit de independență, cu resurse precare, incapabil în fond, să mobilizeze cea mai mare parte a potențialului economic al țării, aflat în mâna mării proprietăți funciare.

Pe parcursul întregii perioade dintre 1829 (Pacea de la Adrianopol și Regulamentul Organic) și proclamarea Regatului României, deficitul bugetar acumulate grevează finanțele statului. Preocuparea pentru aflarea unor surse suplimentare și manevrele administrative pentru diminuarea sau acoperirea deficitelor – constituie unul dintre obiectivele politicii de stat, cu consecințe în reechilibrarea permanentă a raportului de forțe din societatea românească, în favoarea categoriilor legate de administrație. Discordanța dintre excedentele provenite dintr-o balanță comercială externă pozitivă și continua acumulare a deficitelor bugetare exprimă divergențele în mobilizarea resurselor. Desigur, în acest context, marea boierime – "protipendada" posesoare de întinse moșii – este mai asigurată economic decât boierimea mijlocie și păturile orășenești, ale căror venituri și, mai ales, ascensiune socială sînt dependente de stabilitatea țării. Relația dintre problema finanțelor interne (alocarea resurselor bănești, ca și plata tributului, creșterea sau descreșterea sa) și schimbările politice externe sunt însă de natură să tensioneze în permanență cursul politicii interne și să-i impună schimbări. Obsesia colectării impozitelor din partea slujbașilor administrației este însă simetric inversă obsesiei scutirii de bir – privilegiu garantat pentru clasa boierească și acordat condiționat, pe baza asigurării anumitor servicii casei domnești, pentru celelalte categorii. Sistemul privilegiilor, ca și inflația de titluri și dregătorii de la începutul secolului al XIX-lea trădează criza sistemului, dar și o competiție în care rangul este mai mult decât o simplă recunoaștere simbolică pentru starea socială: aducând scutirea de bir – și, în anumite situații, influență administrativă –, acesta este, de fapt, o sursă de venit, când nu de-a dreptul un mijloc de supraviețuire.

Cu timpul, ia naștere un conflict de interese între clasa privilegiată și stat, în care clasele în ascensiune, dependente de pozițiile pe care le oferă burocrația modernă, vor fi de partea statului. Deținătoare a resurselor economice, boierimea este refractară la tentativele de redresare a bugetului pe seama sa. Conflictul fundamental ce însoțește procesul consolidării statului va fi dat de poziția formulată de actorii politici în raport cu acest conflict central de interese și care vor structura apoi polul conservator și polul liberal: polul clasei proprietarilor, pentru care reformele politice erau nedorite, fiindcă afectau statutul proprietății rurale – și polul reformatorilor, a căror miză e legată de modernizare, pe de o parte, și înstituirea unui sistem central (de stat) de control al resurselor, pe de alta, care va duce la formularea în termeni de protecție a

intereselor naționale, mobilizare, "efort constructiv" și "model specific" – interesul statului însuși.

Opoziția esențială în jurul căreia se organizează câmpul luărilor de poziții în România nu este, astfel, așa cum s-a tot vehiculat, aceea dintre moșierime și burghezie, ci între moșierime (ca reprezentant al sferei private) și birocrăția de stat.

Tensiunile din societatea politică românească pe parcursul secolului al XIX-lea – și mișcările revoluționare de la 1848, și disputele în jurul problemei agrare, și politicile vamale – sînt rezultatul reproducției politice a celor două tendințe: pe de o parte, cea a evaziunii protipendadei în sfera privată, în tendința de asigurare și utilizare exclusivă a veniturilor proprii; pe de alta – aceea a dependenței de resursele administrative pe care le pune la dispoziție statul, fenomen ce va declanșa fidelități pro-etatiste și atitudini anti-moșierești la cei pentru care motivele ascensiunii sunt legate de cele ale întăririi instituțiilor publice. Singurul moment în care cele două tendințe s-au suprapus în proporții semnificative a fost cel al Unirii de la 1859 – moment ce fondează, de fapt, clasa politică a României moderne.

3. Naționalism economic și etatism

Mizele economico-sociale lămuiesc, probabil, mai bine anumite mecanisme evolutive la nivelul secolului XIX. Întâi, un scurt răgaz asupra ideilor unui economist de la jumătatea secolului trecut, cum a fost Dionisie Pop Marțian este în măsură să releve logica subiacentă alinierii pozițiilor în câmpul politic.

Funcționar al statului cu resurse modeste, fiu de preot greco-catolic transilvănean, emigrat în Principate și propulsat de propria competență și sânguință în postul de șef al oficiului statistic al Principatelor Unite în timpul lui Alexandru Ioan Cuza – Dionisie Pop Marțian este adeptul unei economii pe care o numește când socială, când națională, – în fond, etatistă, pe care o opune economiei private:

*"În această țeară s-a făcut în timpurile mai noue multe pentru ridicarea economiei private; dar pentru economia națională, carea arată cum trebe să privească omul de stat la cele private, năzuind a le aduce la armoniă, și cum să constituă averea națiunii întregi – până astăzi mai nici o mențiune, cu totul că statul nu este chemat spre conducerea economiei privaților, cît pentru a națiunii întregi."*⁷

Aflăm aici o explicație pentru orientarea spre stato-centrism a naționalismului românesc: el opune spațiului privat, dominat de marea proprietate rurală un spațiu și un *interes public*. Clasele care promovează acest curent sunt clasele – mai ales intelectuale – deprivat de capitaluri și care sunt dependente și promotoare, în același timp, a resurselor statului. Conceptul de

națiune este opus celui de spațiu și economie privată. Rezultă de aici exigența ca societatea modernă românească să fie centreată în jurul statului, ca instituție dominantă. Statul este "național", efort al unei construcții a interesului public ce se construiește împotriva interesului privat al aristocrației, deținătoare a monopolul economic. Este ceea ce face ca interesul pentru națiunea ca atare să apară slab, ca și patriotismul:

*"Viața națiunii e vegetare, societatea e monotonă; amorul de patriă e asemenea cu a asinului, pe care-l atrage grajdul, numai pentru că în el află nutrețu."*⁸

În numele lui, de fapt, construiește Marțian un discurs "demascator" la adresa mării proprietăți funciare, discurs pe care îl vor prelua categoriile concurente și îl vor integra proprii retorici naționaliste. Interesele economice diferite duc și la elaborarea de politici concurențiale diferite. Interesele care se opun sunt ale statului și cele ale marilor proprietari: *liber-schimbismul este, astfel, politica economică dorită de mării proprietari, exportatori de produse agricole pe o piață extrem de favorabilă, care le aduce câștiguri din ce în ce mai mari*. Introducerea unor taxe la export vine, de aceea, în contradicție cu motivația economică a celor orientați spre o producție agricolă pentru piața externă. Consecința acesteia ar fi, după Marțian, descurajarea producției industriale autohtone, care apare neprotejată în fața penetrației mărfurilor străine – și, prin aceasta, împiedicarea ridicării unei clase de întreprinzători autohtoni. Marțian va propune, dimpotrivă, o politică vamală protecționistă.

Naționalismul economic își va afla însă o expresie, la acest înalt funcționar al regimului lui Cuza, nu doar sub forma orientării spre protecționism, ci și spre xenofobie: străinii, afirmă Marțian, "se află în condiții inestimabil mai bune" decât țărani români clăcași, care sînt priviți drept "chiriași" pe proprietățile boierești. (Regimul proprietății rurale, în Principate se cere clarificat tot sub presiunea pieței internaționale și a sistemului productiv bazat pe exporturi agrare masive. Statutul de proprietar conferă și statut de partener legitim în schimburile economice, agent liber pe piață. În consecință, boierii doresc să obțină recunoașterea lor ca proprietari în detrimentul clăcașilor, principala lor forță de muncă și pretendenți la statutul de proprietari. Întreg sistemul relațiilor agrare, în secolul al XIX, va gravita în jurul problemei proprietății asupra pămîntului). Pentru Marțian, absența proprietății țărănești conduce la diminuarea atașamentului față de stat și a solidarității naționale:

"Românul numit «chiriaș» n-are în această țară decît plata lucrului său. O patrie cu asemenea condiții găsește el – până cînd brațele îi sunt viguroase – oriunde în vecinele țări... [...]"

Străinul ce petrece între noi este scutit de sarcinile publice. De beatitudinea egalității noastre înaintea legii, îl scutește justiția uzurpată a Consulilor. Nu dă darea singelui pentru apărarea țării. Desprețuiește și

respinge, fără frică, lege și magistratură, dacă nu îi convine interesului. Nu-l turmentă grigea de onoarea națiunii, nici de viitorul țării, până acesta se află în mâni române. Se bucură însă de toate binefacerile ce poate oferi avuta noastră țeară unui abil exploatare. Munca lui este, deși mai ușoară, necomparabil mai bine plătită decât munca celui ce poartă totdeauna și sarcinile nației și a țării."⁹

Anti-individualist, etatismul lui Marțian, aici, este antiliberal – din perspectiva liberalismului clasic occidental –, cu toate că servește un punct de vedere care, paradoxal, va fi al liberalilor români de mai târziu. Aplicându-l ca principiu al construcției de stat și de legitimare a birocrăției, clasa politică imprimă această caracteristică și instituțiilor centrale: iată de ce, în România, statul nu se naște ca o emanație a "societății civile", ci a efortului de a decupa și păstra – pentru o birocrăție statală și categoriile care beneficiază de pe urma acestei resurse –, un centru de putere autonom. Este motivul pentru care, orientat, în secolul al XIX-lea, spre întărirea structurilor și autorității administrative, naționalismul românesc apare, în Principate (spre deosebire de situația din Ardeal și regiunile din perimetrul Imperiului Habsburgic) ca un efect al competițiilor intraelitare, pe de o parte – și ca o emanație a efortului de construcție a unei puteri centralizate instituționalizate, pe de alta – și, tocmai de aceea, va putea fi acesta foarte ușor mai târziu monopolizat de stat.

Interesul național apare definit, apoi, ca interes de stat:

*"În silința de a regenera patria, sunt două momente bine distinse: una politică, alta social-economică. În politică, voim conservarea relațiilor externe ce avem «de jure antiquo». În a doua, ne consistă mărimea misiunii, căci evidentă e trebuința de a reforma. Aici să tractează de a crea institute, cari să prefacă individele (ce se află în starea dizharmonică) în cetățeni, a căror sferă, fără a vătămă pe a altuia sferă, să fiă destul de mare pentru aș-i putea câștiga interesele materiale și morale, [...] ca din puterea tuturilor individelor să purceadă puterea statului - singura garanție sigură."*¹⁰

Devine explicabil, astfel, de ce componenta identitară românească este atât de mult grefată pe ideea de stat: Statul-națiune se autoreprezintă încă de la fondare ca o împlinire a unui destin colectiv; mai mult, el se propune pe el însuși drept o condiție prealabilă a realizării națiunii (națiunea este a statului, iar nu statul a națiunii!) – și nu invers. Sau cu vorbele întemeietorului statului românesc modern, în discursul său din 11 decembrie 1859: "Unirea este împlinită, Națiunea română este fundată" !

4. Competiții elitare și structură socială

Opoziția dintre stat și proprietarii rurali ia forma opoziției dintre domn și boieri, în perioada pre-modernă – și a opoziției dintre executiv și legislativ;

dintre Domn și Adunarea legislativă a Principatelor, dominată – datorită sistemului votului censitar – de aristocrația funciară. Strategia Domnitorului și a reformatoților va consta în permanenta încercare de a submina resursele aristocrației și capacitatea alocativă a acesteia, clamând libertățile personale ale țărănimii, pe de o parte (Reforma agrară a lui Cuza venea să ofere un suport politic și o bază socială reformelor întreprinse de domnitor), iar pe de alta – în încurajarea formării unei pături de slujbași sau funcționari fideli statului.

"Cheia sociologică" a evoluției politice și a ideologiilor emergente ale secolului XIX în perioada de după 1830 o constituie, astfel, competiția dintre diversele fracțiuni ale elitelor dominante sau boierești – și mai ales dintre o "boierime nouă", pretendentă la privilegii, ale cărei ranguri sunt adesea extorcate prin șantaj sau corupția la nivelul cel mai înalt – și boierimea veche pământeană, etichetată în mod paradoxal, în focul polemicilor, drept "cosmopolită" – iar apoi "reacționară" –, ale cărei interese erau orientate spre menținerea "establishment"-ului politic fanariot, pozițiile ei fiind dependente de dominația otomană sau rusească în zonă. La această dezbatere, "străinii" – boierimea alcătuită din imigranții în Principate, sprijinită în atitudinile ei de guvernul rus – participă și ei, făcând opoziție "cărvarilor" din clasa pretendentă, cu proiectul lor de restaurare a ordinii sociale pre-fanariote (vezi aici și poziția lui Kogălniceanu și critica Regulamentului Organic din perspectiva modelului pre-fanariot).

În fond, categoriile ce se confruntă în perioada pre- și post-Reglamentară își dispută imagini concurente asupra ordinii sociale, imagini cu funcție legitimantă. Iată un discurs boieresc moldovenesc (decupat din memoriile lui Ștefan Dăscălescu) din prima jumătate a secolului al XIX-lea:

"Pe vremea aceea locuitorii acestor țări, în stare primitivă, ignoranți, erau împărțiți în două clase: boieri, neșăuători și popor, cu toții povățuiți numai de bunul simț, pentru că încă nu străbătuse în țară străbălatele și falșele idei de civilizație, și luxul desfrinat care, în loc să lumineze, a corupt nația. Boierii cei bătrâni dau sfaturile și purtau cîrma societății. Boierii cei tineri ascultau și respectau pe cei bătrâni; neșăuătorii și poporul ascultau și urmau boierilor, încît, la prilejuri grele, la nevoi, toți deveneau massă compactă, și boierii cei bătrâni cu sfaturile, boierii cei tineri cu conducerea și poporul cu brațele făceau minuni de înțelepciune și bravură."¹¹

Dar informații despre structura socială a elitelor românești din epoca Regulamentului organic – mai exact schema ei de stratificare socială – ne-au rămas și de la alți martori din epocă. Iată, de pildă, o *Ierarhie rangurilor boierești, în Moldova și echivalentul lor funcțional în administrațiile moderne*, alcătuită după un memoriu întocmit de agentul diplomatic al Austriei la Iași,

Wallenburg, la 26 noiembrie 1837, cu ajutorul unui cancelar moldovean al agenției:

"... Nobilimea moldovenască – arată autorul – constituie un amestec al nobilimii de naștere și de serviciu și cele mai înalte trepte ale slujbelor dau precăderea. În aceste trepte de serviciu, slujbele de la Stat și de la Curte sunt întreșesute, iar amândouă deodată alcătuiesc scara ierarhică a întregii nobilimi.

Aproape o treime a indigenilor Moldovei se pot socoti ca nobili, dacă cuprindem în ei treapta cea mai de jos a nobilimii, cea a mazililor [...]"

Treptele ierarhiei ar fi, astfel următoarele:

I. Boierii mari:

- a. Marele Logofăt (Cancelar și ministru de Justiție);
- b. Mare Vistiernic (Tezaurar și ministru de Finanțe);
- c. Vornic al țării de Sus și de Jos (membru al Divanului);
- d. Hatman (General en chef);
- e. Postelnic (Secretar de stat, Ministru al Afacerilor Străine);
- f. Agă (Directorul Poliției Capitalei);
- g. Vornic de aprozi (cărui îi incumbă executarea sentințelor);
- h. Spătar (Mare purtător de spadă);
- i. Ban.

II Boierii (categ mijlocii), în ordine: Comis, Căminar, Paharnic, Serdar, Stolnic, Medelnicer, Clucer, Slujer, Pitar, Jitnicer, șătrar.

III. Mazilii: Porucinic, Căpitan, Polcovnic, Posatelnicel; vtori și treti Vistiernic, treti Postelnic.

Mazilii apar la nivelul unor *bocskoros nemes* (nobil cu opinci) sau *drobna szlachta* (mica nobilime) fiind "mici proprietari (răzăși) sau fii de preoți. Ei trăiesc fi pe părțile lor, sau când acestea nu ajung ca să-i hrănească, pe moșiile unor proprietari mai mari, în care caz sunt îndatorați la clăci, ca și ceilalți țărani. De aceștia țin:

Porucinicul, Căpitanul, Polcovnicul, Postelnicelul, Vtori și treti vitiernic și treti Postelnic"¹².

Încercarea lui Gheorghe I. Brătianu de reconstituire a logicii sociale a confruntărilor epocii conduce și ea la concluzii interesante. În vremurile vechi, arată istoricul, exista o relație de subordonare între boierii vârstnici și cei tineri, cariera boierească începând de la șătrar, pentru a înainta treptat în rang. Treptat, odată cu cumpărarea rangurilor boierești, nu mai este respectat nici principiul avansării gradate. ("Sub Ioan Sandu Sturdza Voievod circulau chiar samsari evrei și vindeau primului venit asemenea pitace (diplome) gata făcute, cu numele în alb, ce avea numai să fie completat" – scrie Brătianu¹³). Ioniță Sturdza boierise 871 de persoane numai în timpul domniei sale – de unde chiar neclaritatea noțiunii de boier. Un istoric folosit ca sursă de Brătianu – I. Nistor–

comentează: "rezultă că nobilimea în Moldova are în realitate numai două grade: mazilul de jos și cel de sus numit boier, iar că deosebirea în nobilimea cea mai înaltă o constituie doar diferitele trepte ale rangurilor de serviciu"¹⁴.

Regulamentul Organic încearcă să pună ordine în acest sistem, recunoscând ca boieri – și deci ca persoane eligibile de drept în posturi de deputați ai ținuturilor – doar persoanele care puteau dovedi cu documente de dinainte de 1792 apartenența la nobilime, an după care acordarea rangului nu se mai făcea treptat. Regulamentul, așadar, instituie principiul eredității în recunoașterea nobleții – fapt care va nemulțumi nobilimea măruntă, mai numeroasă decât în Muntenia și cu nostalgia nobleții. Brătianu notează:

"... conștiința de a aparține unei Stări deosebite stăruia în rîndurile mazililor sărăciți, sau chiar ale razeșimii, care nu se mai deosebea acum, prin traiul ei, de locuitorii satelor. "Cărvunărismul" atît de răspîndit în boierimea mijlocie și măruntă, se întemeia deci pe o proporție numerică a privilegiatilor deosebită de cea a Țării Românești. De aceea și soluțiile politice pe cari le propun moldovenii, nu ajung la radicalismul nivelator al unora din proiectele muntene. În acestea din urmă se manifestă aspirațiunile unei mulțimi, exclusă din ordinea restrînsă de stări privilegiate; neavînd nici o nădejde de a se integra în ea, remediul apare în desființarea totală a privilegiilor, în conformitate cu principiul revoluționar că «glotișul tot, ce prin silnicie se află supuși la cei pușini, aceia și firește, și pravilnicește sunt patria»."¹⁵

Sistemul dregătoriilor boierești (=funcții în stat) în vechiul regim politic românesc, cel pre-modern, se bazează, de fapt, pe tendința domnitorilor de a separa funcțiile administrative – în serviciul domnului – de puterea clanurilor boierești. Ceea ce nu e foarte stabil și sigur e dreptul moștenit asupra slujbelor în stat. Familiilor boierești – care, de fapt monopolizează administrația – le apare de la sine înțeles să ocupe întotdeauna pozițiile cele mai înalte, simțindu-se ofensate de pătrunderea intrușilor printre guvernanți. Faptul că domniile au posibilitatea să înobileze oameni de condiție modestă sau să ridice în ranguri înalte boieri mai mici este o provocare și amenințare la adresa monopolului politic boieresc – clasă care se apără inventând cutume, adesea imagine sau dezlănțuind un potop de invective xenofobe la adresa noilor funcționari, greu de găsit și de menținut în loialitatea lor față de Domn, adesea străini. Brătianu va conchide:

"Istoricul obișnuit cu problemele generale ale dezvoltării Stărilor, regăsește și în cea a Principatelor române, trăsătura caracteristică a adversității față de străini care se manifestă atît de puternic în lupta contra grecilor, dusă de Stările boierești în veacul al XVII-lea. Purcezînd, ca pretutindeni, din nevoia de a-și apăra privilegiile și mai ales slujbele împotriva concurenței «veneticilor», dar și în preocuparea de a menține

vechile așezări împotriva urgiei fiscale, dezlănțuite de poruncile Porții, xenofobia Stărilor creează atmosfera în care se dezvoltă literatura în limba vorbită a țării; ea este și aici expresia reacțiunii păturii aristocrate împotriva puterii suverane, ce folosește instrumente străine pentru scopurile ei. Conștiința de a fi «de țară» însuflețește astfel pe aceiași oameni pe cari îi întrunesc interesele de Stare.»¹⁶

Regimul privilegiilor este concurat de cel al funcțiilor publice acordate pe merit – care, însă, în epoca fanariotă e utilizat de noii posesori de dregătorii – temporare – pentru a obține ei înșiși privilegiile, pentru ei și urmașii lor. Utilizările sociale ale avantajelor sunt astfel de o diversitate paradoxală. Brătianu:

"Era de altfel în atmosfera vremii ca marile averi, valoarea personală, dovedită în slujbe, și mai ales capacitățile intelectuale, tot mai prețuite, să-și facă loc în rîndurile privilegiaților, sau să lucreze la dărîmarea privilegiilor. În această alternativă se cuprinde tot procesul istoric al evoluției sociale din epoca Regulamentului, pînă la frămîntările revoluționare care au încheiat-o.»¹⁷

Și aici, Regulamentul Organic încerca să lămurească situația, trăgînd:

"... o linie de despărțire între cinuri sau funcțiuni și calitatea nobiliară, între cari se crease o confuzie voită în ultimele decenii ale stăpînirii fanariote și sub primele domnii pămîntene. «Pe viitor» – glăsuia art. 400 al Regulamentului Moldovei, «nimeni nu va putea cîștiga drepturi și nobilitate prin singura lucrare a vericărei dregătorii.»"¹⁸

– comentează Gh. Brătianu, citînd pe I. C. Filitti. Conceptele Regulamentului Organic introduc și distincții clarificatoare, venite din sistemul de categorii de încadrare socială occidental. "Nobilitatea" este un cuvînt ce trădează influența străină, privilegiilor deținute prin naștere adăugându-li-se și privilegiile obținute prin merit și recunoascute în situații speciale de Domn și Obșteasca Adunare.

Iată, așadar – în afara motivației ideologice – cauza socială a diferențelor în tacticile revoluționare munteneste și moldovenești la 1848 și, de asemenea, rădăcinile "paseismului" și "sentimentalismului moldovenesc, detectabil pînă și în "Dorințele partidei naționale în Moldova" a lui Kogălniceanu, Brătianu:

"În Moldova, sunt însă numeroase pături sociale cari păstrează vie amintirea unei situații mai bune, a vremii în care «adunarea de obște» cuprindea neapărat reprezentanți ai mazililor și ruptașilor. Obiceiul care se mai observase pînă în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, precumpănirea protipendadei fiind aci un fenomen mai recent, și contestat. Năzuința era deci alta: de recîștigare a dreptului pierdut, de lărgire a Stării privilegiate, dar nu de desființare a ei. Mazilul sau ruptașul nu înțelegeau să se confunde cu acei cari plăteau «birul țării».

Nu era o tendință de înlăturare a Stărilor și a regimului lor, ci aceea de a le extinde caracterizările distinctive, de ordin social și politic, la un mai mare număr care se socotea îndreptățit a se împărtăși din ele. Regulamentul Organic și domniile care l-au aplicat, au avut rolul de a atenua în această privință deosebirile de structură și de aspirațiuni ale Stărilor din Țara Românească și Moldova."¹⁹

Concluziile acestei scurte priviri asupra mizelor și mecanismelor competiției sociale vor fi de natură politică. În fond, fenomenul puterii este unul ambivalent. Departe de a putea fi redus la exercitarea "monopolului asupra constrângerii legitime", cum definea Weber puterea de stat, el presupune, alături de coerciții și impunerea unor reguli societății, recompense și mecanisme de influență sau cooptare.

În cazul exercițiului puterii în România perioadei 1866-1916, ambele dimensiuni vor fi implicate: dimensiunea alocativă trimite la confruntarea în vederea controlării resurselor materiale și umane de către stat – respectiv de către marea proprietate funciară reprezentată de segmentul aristocrației, descendent al mării boierimi de neam. Dimensiunea cooptativă vizează atragerea în cadrul elitelor guvernante a categoriilor (preponderent intelectuale) capabile să contribuie mai eficient la exercitarea prerogativelor guvernamentale, încurajând pătrunderea în rândurile aristocrației a unor categorii sociale ținând de clasele mijlocii – altele decât cele ale întreprinzătorilor. Explicația acestei alianțe între guvernanți și "nobilimea de stat" care se înfiripă, provenită mai cu seamă din juriști și categorii intelectuale, rezidă nu atât în absența unei "clase de mijloc" sau burghezii naționale – absență prin nimic probată, înafara discursurilor ideologice – cât în mecanismele de reproducție a pozițiilor categoriilor dominante și prin strategiile noi de adaptare ale aristocrației la procesul de modernizare a societății și instituțiilor românești, proces în care construcția de stat devine factorul cel mai dinamic. *Resursele modernizării, în România, au fost mai degrabă instituționale decât economice.*

Dar tot acestea vor alcătui și cauzele profesionalizării câmpului politic – ale evoluției sale spre forme cooptative și tranzacționale, pe fondul căutării unor soluții de continuitate și de convertire a privilegiilor aristocratice în poziții cu acces la controlul economic și politic asigurat. Aceasta va conduce la emergența a două grupuri elitare guvernante cu un profil schimbat față de epocile anterioare: grupul aristocrației convertite la poziții birocratice – și grupul noilor sosiți, cu origini adesea în clasele superioare, cooptați pe criterii de utilitate politic-administrativă, care vor alcătui o altă elită birocratică, nu atât concurentă cât complementară. De unde și o deplasare, în timp, dinspre un tip de legitimare simbolică, bazată pe sublinierea apartenenței la cercul aristocrat al conducătorilor – spre o legitimare "legal rațională", ca să folosim termeni weberieni, caracteristică din ce în ce mai mult noilor elite administrative.

De aici și pozițiile alternative pe care intelectualitatea – ca agent specializat în producerea mai ales a tipului de legitimare simbolică – îl va juca pe tot parcursul acestei lente transformări. Și tot de aici – schimbările pe care le vor cunoaște intelectualii înșiși. Autonomizarea – și apoi distanțarea – unui câmp cultural în raport cu cel al politicii – va constitui un simptom. Dar și acela al substituirii capitalului social – de origine sau relațional (mulți membri ai elitei guvernante sunt, de fapt, fii, verișori sau nepoți ai altora din generații anterioare) – cu un capital tehnic-organizațional, în câmpul administrației propriu-zise. Modernizarea a însemnat, astfel, tocmai trecerea de la un sistem de dominație bazat pe rețele personalizate ale membrilor claselor conducătoare, la un sistem impersonalizat și birocratizat, în care primează acoperirea funcției instituționale și mai puțin influența.

¹ Peter Wagner, *A sociology of modernity. Liberty and discipline*, London, Routledge, 1994.

² Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, Iași, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", 1997, pp. 345–346.

³ I.C. Filitti, George Alexianu: "Regimul Parlamentar în România", în *Enciclopedia României*, vol. I, *Statul*, București, 1938, p. 248.

⁴ Cătălin Turliuc, "Elita economică în România la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Rolul industriștilor evrei", în *Xenopoliana*, IV, 1996, 1–4, p. 121.

⁵ Ancheta industrială din anii 1901–1902, vol. I, *Industria Mare*, Institutul de arte grafice Carol Gobl, București, 1904 (apud Cătălin Turliuc, *loc. cit.*).

⁶ *Ibidem*, p. 126.

⁷ *Economia socială*, în *Opere economice*, București, Editura Științifică, 1961, p. 72.

⁸ *Ibidem*, p. 74.

⁹ *Revista economico-politică a anului 1861*, în *op. cit.*, p. 193.

¹⁰ *Ibidem*, p. 74.

¹¹ Apud Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele Române*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 238.

¹² Document publicat de I. Nistor, *Clasele boierești din Moldova și privilegiile lor*, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., s. 3-a, XXVI, p. 543 și urm; apud Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 247–248.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Loc. cit.*, p. 248.

¹⁵ *Idem*, pp. 249–250.

¹⁶ *Ibidem*, p. 299.

¹⁷ *Ibidem*, p. 263.

¹⁸ *Ibidem*, p. 261 (citând din I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834*, p. 158).

¹⁹ *Ibidem*, p. 250.